

Ritmusértékek tudatosítása és alkalmazásuk

OROSZNÉ TORNyai LILLA

Pályázatom a következőkre épül: általános iskola – alsó tagozat. Tantárgy: ének-zene. Tananyag: a ritmusértékek tudatosítása, az ismeretek rendszerezése és készségszintre hozása. Új módszer: új rendszerezésű taneszközökkel játékos készségfejlesztés. Az általános iskolai énekkutatásunkban továbbra is a legnehezebb feladatok közé tartozik a zenei írás-olvasás. Úgy érzem, hogy Kodály országában e terület nem elhanyagolandó, nem megkérdőjelezendő, hanem fejlesztendő. Természetesen a zenei írás – olvasást – mint eszközt – a cél, az értékes zene emberformáló hatásának megvalósulása érdekében kell használnunk. A ritmusolvasás a zenei írás-olvasás folyamatának csak egy része, de alapozó része, ezért külön figyelmet érdemel. A zenei értelemben vett ritmusnak a dallamtól független szemlélése az ének-zene tanításunkban megengedett, sőt szükséges. Kodály írásaiban több helyen találunk erre vonatkozó utalást. (Visszatekintés I/127.l. 133.l.) Az énektanítás metodikájának története, használatban lévő módszertan-könyveink, tankönyveink is tanúskodnak ezen eljárás mellett.

Az általános iskola alsó tagozata hívatott megalapozni a ritmusolvasást a legáltalánosabb, leggyakoribb ritmusokon, ritmusképleteken keresztül.

A tudás tartóssága, a megfelelő készségszint kialakulása sajnos hiányokat mutat. Különösen elgondolkodtató ez a probléma az óvóképző és tanítóképző főiskolákra jelentkezők esetében. Saját méréseim alapján – a felvételizők 50%-a sincs tisztában az általános iskolai harmadik, negyedik osztály ritmikai anyagával. (Az adatok részletezését itt nem érzem feladatomban.)

Ugyanakkor figyelmet érdemel az a tény is, hogy a zene varázsa sokkal hamarabb hat ritmuson keresztül főleg azokra a gyerekekre, akik kevésbé jó hangúak. Az ő számukra a zene e területe marad meg igazán az önkifejezés lehetőségékként; ritmikai tevékenységgel tudjuk aktívá tenni őket az órákon.

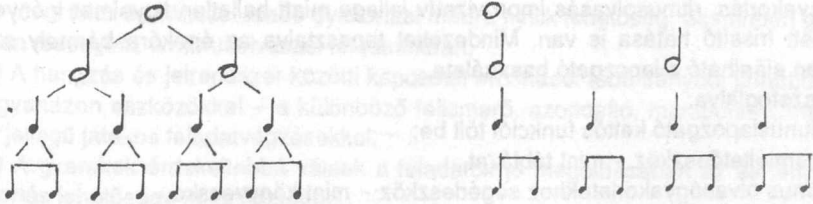
A pedagógus számára a ritmusérzék fejlesztő különböző feladatok – így a ritmusolvasás is – a személyiségformálás egyik segítő eszközét is jelentik; fegyelmezettségre, folyamatos koncentrációra, rendezett mozgásra szoktat, de egyben felold, aktivizál, élményt nyújt.

Az általános iskolában tanuló gyerekek nagy része a heti 1-2 énekórán tulajdonképpen keveset tud foglalkozni a zene írásjeleivel – nincs módjuk sok-sok zenei példán, esetleg hangszer segítségével heti 4-5 alkalommal zenét hallani és látni egyszerre.

Az eddigiekben elmondott tapasztalatokat, tényeket vettem figyelembe akkor, amikor elkezdtem dolgozni egy új ritmus-tanítási, s főleg gyakorlási formán.

Új eszközm a ritmusértékek rendszerezésére a ritmuslapozgató

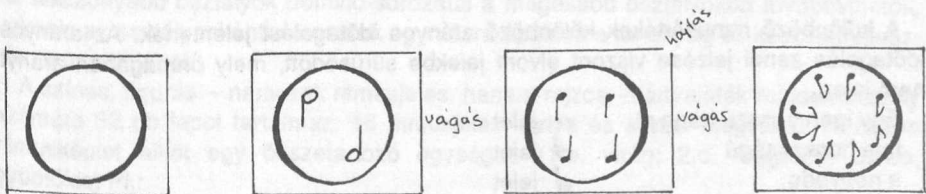
A ritmusértékek tudatosítására – az eddigi tanterv szerint az általános iskola 3. osztályában kerül sor. A tanítandó különböző ritmusok felező arányokban felsorakoztathatók, rendszerezhetőek, de a hagyományos táblázatok csak részben szemléltetik ezt:

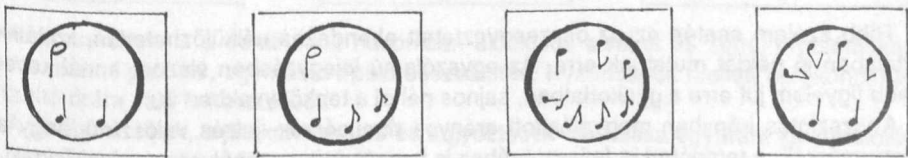
Mivel az alapvető zenei ritmusérték elnevezések megegyeznek a matematikai törtek fogalmaival, s szerencsénkre az "egész hang" jele a zenében egy üres körre hasonlít, így a ritmuslapozgatóban a körből, egy egészből kiindulva szemléltetem az egyre apróbb ritmusértékeket. Azt próbáltam szemléltetni, amit az egész = $\circ$, fél = $\circ$, negyed = $\circ$, nyolcad = $\circ$ ritmusérték – nevek valójában kifejeznek.

A felezést, az értéknevek származtatását egy négy oldalas könyvecske formájában oldottam meg: – vágással, lapozással, hajtogatással.

A könyvecske mind a négy oldalán ugyanannak az egésznek (körnek) új felosztása látható:

Lapozással és hajtogatással az válik lehetővé, hogy ne csak négy statikus ábra mutathozzék meg, hanem a gyerekek előtt szülessék meg a négy-negyedes ütem számtalan variációja, miközben a ritmusjelek a saját ritmusértékeiknek megfelelő körcikkben jelennek meg. Pl:

A lapozgatóról való olvasás iránya a technikai elrendezés miatt: felső félkör → alsó félkör.

A lapozást előre, hátra a tanítónak gyors mozdulattal kell végeznie, hogy a gyerekek időben áttekinthessék a következő ütem (körcék) ritmusait. A folyamatos olvasást,

tempótartást úgy segíthetjük, ha mindig az utolsó negyed vagy nyolcad idejében történik a lapozás a dallam -, ritmusbújtatás jelzéséhez hasonlóan.

Ha nem változtatjuk a képet, természetesen az ütemet megisméltik a tanulók. Hiba javítás vagy pihentetés végett tanácsos ezzel a lehetőséggel élni.

Ritmushangszerekkel is színözhető a ritmusolvasás: pl. a félérték cintányérral, a negyedérték háromszöggel, a nyolcadok dobbal szólalnak meg, az egész hangot taposással jelzik.

A gyakorlás, ritmusolvasás improvizatív jellege miatt hallatlan figyelmet igényel, de emellett frissítő hatása is van. Mindezeket tapasztalva az énekóra bármely szakaszában ajánlható a lapozgató használata.

Összefoglalva:

A ritmuslapozgató kettős funkciót tölt be:

- szemléltetőeszköz – mint táblázat,
- ritmus olvasógyakorlatokhoz segédeszköz – mint könyvecske.

Így használata nem korlátozódik csupán egy-két tanítási órára.

Alkalmazható:

- a ritmusértékek tudatosításakor,
- a gyakorlás folyamatában.

(A ritmuslapozgató kartonból, nyomdatechnikai és kézi munkával előállítható. Mérete 35 x 48 cm, 35 x 24 cm-es formában tárolható. A Kecskeméti Tanítóképző Főiskola vállalta ezen eszköz gyártását. Várható ára: 80-100 Ft,-)

Ritmusdominó és színes ritmuskártya a hatékonyabb ritmusolvasás szolgálatában

A különböző ritmusértékek különböző arányos időtagolást jelentenek. Az arányos időtagolás zenei jelzése viszont elvont jelekbe sűrűsödött, mely önmagában arányt nem jelez.

Egy igen hosszú hang pl.		jelet
fele hosszúságú		jelet
a negyede		jelet
a nyolcad része		jelet képvisel.

Ezért lejegyzésükkor segíthetjük szemléltetni a jelek térbeli elhelyezésével, azaz a tér arányos tagolásával a ritmus-jelek időre vonatkozó arányait. Vagyis segíthetjük a hangok elhelyezésével is bemutatni, hogy milyen hosszsan tartson egy hang, mikor kell továbblépni. Pl.:

Több szólam esetén ez az összeegyeztetett elrendezés nélkülözhetetlen, kottáink általában jó példát mutatnak erre. Az egyszólamú lejegyzésben viszont annál kevesebb figyelem jut erre a gyakorlatban, sajnos néhol a tankönyvekben is.

A vízszintes irányban megvalósított arányos ritmusérzék-jelzés valószínű, hogy a metrumérzék, a tempótartás fejlesztéséhez is hozzásegít a szabályos metrumképpel.

Ezeket szem előtt tartva olyan ritmuskártyákat, ritmusdominókat gyártottam, melyeket ha a gyermek kezébe vesz, egymáshoz illeszt – a vizuális kép már súgja önmaga jelentését.

Bár a ritmusdominó és ritmuskártya kettős ütemű motívumokat tartalmaz, a játékok használata lehetővé teszi, hogy a gyerekek a tankönyvben megszokottnál hosszabb

motívumokat is játszva olvassanak. Tempó tartásuk, figyelmük, rendezett ritmizálásuk várakozáson felüli fejlődést mutatott az elmúlt tanévben végzett felméréseim alkalmával.

E játékok használatával új *módszertani fogásokra* nyílik lehetőség, melyek előnyei a következőkben foglalhatók össze.

A.) Iskolai használatra a *tanári példányokon kívül tanulói (kis) méretek* is készültek, melyeket kiosztunk a gyerekek között.

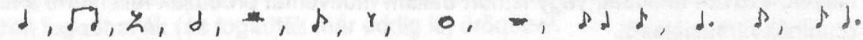
Igy jóval több és változatosabb gyakorlási módra nyílik lehetőség, és minden gyerek aktívan részt vesz a ritmusolvasási feladatokban.

B.) A hangzás és jelrendszer közötti kapcsolat erősítését több irányból járhatjuk körbe ugyanazon eszközökkel – a különböző felismerő, azonosító, manipulatív, improvizatív jellegű játékos feladatvégzésekkel.

C.) A gyerekek érdekeltté válnak a feladatok jó megoldásában az élményszerű gyakorlás lehetősége következtében.

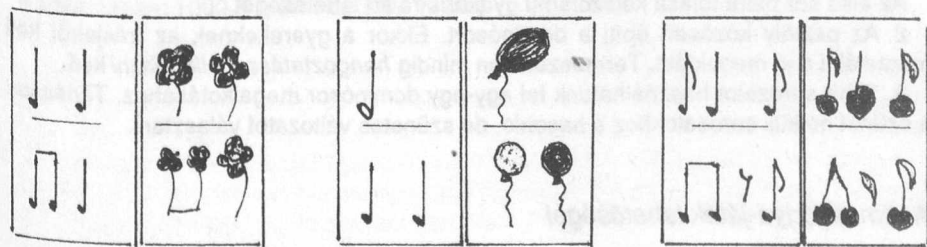
A játékok tanórán való használata – alkalmanként 15-20 perc – nem jelentett visszaesést a tanterv által előírtak elvégzésében, illetve más zenei tevékenységeket nem szorított ki.

Igyekeztem mindkét játékban rendszerezni osztályok szerint a megtanítandó ritmusokat.

A ritmusértékekből, ritmusjelekből összeállított ritmusképletek sok-sok variációs elrendezésben fordulnak elő mindkét játékban.

A ritmusdominó – sorozatonként 8 lap – az első osztályban 8 sorozatban, a második osztályban 3 új sorozatban, a harmadik osztályban 4 új sorozatban, a negyedik osztályban 7 új sorozatban, azaz összesen 22 sorozatban foglalja össze a tanultakat. Az alacsonyabb osztályok dominó-sorozatai a magasabb osztályokba továbbvihetők, ugyanis az osztályonkénti sorozatok egymásra épülnek a tananyag és készségfejlesztés szempontjából.

A színes, figurás – nemcsak ritmusjeles, hanem rajzos – kártyajáték minden osztály számára 32 db lapot tartalmaz. 16 ritmusjeles kártya és annak megfelelő 16 rajzos ritmusképlet alkot egy összetartozó egységet. (1.o. virág; 2.o. léggömb; 3.,4.o. gyümölcs) Pl.:

A ritmuskártya is a dominóhoz hasonlóan didaktikai elveket és zenei problémákat rendszerezni próbáló, egymásra épülő összeállítás. Nyitottságuk mellett megkönnyítik a tanító órára való felkészülését.

A játékszabályok, a játékok menete és a győztesek elbírálása egyaránt igazíthatóak a rendelkezésre álló időhöz, a játékosok tudásszintjéhez, a készségfejlesztés szempontjaihoz, a résztvevők számához.

A kísérletben kipróbált s általam javasolt kb. 25 féle felhasználási lehetőség leírása még további oldalakat igényelne. Mindezeket egy megjelenés előtt álló módszertani segédkönyvben "Zenei játékok a készségfejlesztésben" címmel – részletesen kifejtem.

Az eszközök használatával kapcsolatban most csak egy-egy olyan lehetőséget ismertetek, melyet az eddigi hagyományos eszközökkel nem lehet végezni.

Párkereső játékok dominóval

Kiosztunk egy-egy sorozatot az osztályban.

Első fokozat: a tanító által felmutatott, közösen kiolvasott, hangoztatott ritmusmotívumot meg kell találni a kiosztott dominók között, s ezt válasz-felmutatással jelezni.

Itt a jel-név-hangzás-jel kapcsolatrendszer körbejárása történik; azaz felismerés, megnevezés, a felismerés azonosítása.

Második fokozat: hallás után találunk rá a keresett ritmusra.

a.) A tanító hangoztat egy ritmust a kiosztottak közül.

b.) Akinek nem jut dominó, az a gyerek a tanári példányból választ egyet, majd emlékezetből eltaposolja annak ritmusát az osztálynak, s várja a dominólap tulajdonosának visszhang-tapsolását.

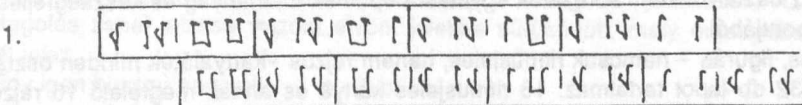
Itt kétféle tevékenységsor működik.

Harmadik fokozat: a belső hallás, zenei képzet működését segíti más irányból. Pl.: Nevek, szavak ritmusát, vagy ismert dallam motívumát próbálják felismerni a kiosztott dominók ritmusjeleiről.

Negyedik fokozat: Improvizálás.

A megadott sorozat ritmusértékeiből improvizálnak két ütemnyit s így keresik az elhangzott ritmus képmását.

Dominó-elv szerinti játék

A kirakás után a ritmussorok megszólaltatása a feladat.

Az alsó sor balra tolása kétszólamú gyakorlatra ad lehetőséget.

2. Az osztály közösen építi a dominósort. Ekkor a gyerekeknek az írásjelről kell megtalálni a jó megoldást. Természetesen mindig *hangoztatással ellenőrizni* kell.

3. Több sorozatot használhatunk fel egy-egy dominósor megalkotásához. Tanácsos a szünet nélküli sorozatokhoz a hasonló, de szünetes változatot választani.

A ritmuskártya-játék lehetőségei

Párkereső játékok

Kiosztjuk a 16 db figurális vagy kottás lapot a gyerekek között, majd a tanító a megmaradt kottás vagy figurális lapokat mutatja fel az osztálynak. A kiolvasás, megszólaltatás, esetleg néma áttekintés alapján történő memorizálást követően keresik a gyerekek a látott lap párját.

Pl. egy versenyfeladat:

Az osztály a kétféle laptípus miatt két csoportra bontható: "figurások" – "ritmusjelesek".

Mindkét csoport egyenlő számú lapot kap. Cél: a gyerekek a kártyalapok szerint páros sorba rendeződnek. Győztes az a csapat, ahol hamarabb találták meg egymást a párok, ahol ezt követően a legtöbb hibátlan páros ritmustapsolás valósul meg.

Az általános kártyajátékok szabályait zenei szempontból nehezíthetjük. A lap párjának megszerzése a másik játékostól énekléssel is kiváltható, ha a kérő a számára szükséges lap ritmusával egy ismerős dallamot tud énekelni – vagy dallamot improvizálni.

A tájékoztató jellegű ismertetés után szeretném összefoglalni a zenei játékokkal megvalósítható feladatokat, elérhető *célokat*:

Általános: A gyermekek általános képességeinek (figyelem, gondolkodás, memoralizálás, rendszerezés), személyiségtulajdonságainak (fegyelmélettség, alkalmazkodás, aktivitás, leleményesség, akarat) fejlesztése oldott, játékos formában.

Konkrét: Zenei képességfejlesztés a ritmus írás-olvasás terén

- gyorsabb ismeretelsajátítás az élményszerű gyakorlás lehetősége következtében,
- maradandóbb tudás biztosítása a jelrendszer állandó részvétele miatt,
- folyamatos olvasásra, ritmushangoztatásra, tempó-, metrumtartásra szoktatás a játékszabályok által.

A játékok használatát, a fenti célok megvalósíthatóságát az általános iskola énektanításában jártas, a jelenlegi problémákat ismerő és azokon segíteni akaró pedagógusok fogadhatják (és fogadták már eddig is) örömmel.

Az eszközök kipróbálása az elmúlt tanévben Kecskeméten három általános iskolában, öt osztályban megtörtént. Az eredményességet a kontroll osztályokkal való összehasonlítás igazolta. A felmérés szakmai szempontjain kívül feltűnően kedvező változást mutatott a kísérletben résztvevő tanulók munkakedve, a tantárgyhoz való pozitív viszonyulása.

(Az eszközök gyártása folyamatban van a Kecskeméti Tanítóképző Főiskolán.)

Méretek:

Ritmusedominó – tanulói példányok 3 x 7 cm

Ritmuskártya – tanulói példányok 4.5 x 8 cm

A tanári példányok mindkét esetben a tanulói példányok négyszeresei.

Várható ára a teljes készletnek:

Dominó: tanári: 100,-Ft; tanulói: 80,- Ft kb.

Kártya: tanári: 1000,-Ft; tanulói:300,- Ft kb.)